

Quan un nen se'n surt: resiliència y metaposició¹

Guillermo Mattioli

Resum

En un centre per a nens maltractats trobem moltes vegades nens atrapats en el cercle viciós de la violència entre llurs pares. Hi ha nens que seduïts per un dels seus progenitors prenen partit contra l'altre i també n'hi ha que poden mantenir una equidistància respecte del conflicte parental, mantenint l'esperança que algú podrà ajudar als seus pares. En aquest article es descriuen algunes conseqüències d'una i altra posició, considerant com un tret de resiliència la capacitat d'identificar-se amb la imatge de la parella.

I

Tots els que treballem amb nens que pateixen de violència dins de la seva família sabem reconèixer la resiliència quan la tenim al davant. És aquesta capacitat de superar situacions dramàtiques posant *al mal tiempo buena cara*, que fins i tot de vegades el nen pot arribar a canviar el mal temps amb el seu somriure generador de confiança. A l'hora de donar-ne una definició en canvi, sospito que discutiríem una estona, defensant les nostres preferències teòriques. Alguns la faríem més emocional, parlant de l'amor rebut en els vincles primerencs, de la comunió sensorial amb el personatge matern i de l'afecció segura. Altres posaríem l'accent en la representació que el nen se'n fa del maltractament, de quin sentit vol trobar en allò que en no poder ser parlat dins de la seva ment, li esdevindrà un trauma. De vegades tenim tendència a creure que sense una bona nutrició emocional primària cap nen podria fer-se una representació d'allò traumàtic que li permetés sobreviure-hi. Si d'amor no li n'han donat, pensaran alguns, mal podrà després donar-ne, mentre d'altres insistiran en que estimar és justament donar el que no es té. Ens hi endinsem en un terreny en el que genètica, sistema límbic, vincles primaris i punts de vista sobre la intervenció no permeten fer distincions massa fines.

Vull aclarir que no aspiro a trobar una definició que defugui tot llenguatge teòric, ans al contrari; pretenc esbossar una petita definició que respecti aportacions de fonts diverses, i específicament restringida al tema d'avui, el nen patint violència entre els seus pares, en especial del pare contra la mare.

La primera intuïció que en vaig tenir, com ja sol ocórrer, em va ser suggerida per un nen.

II

«Para qué estás aquí en el CAUI, Jussep?» Li vaig preguntar a un nen de 6 anys que acabava d'arribar al Centre.

«Para que tu hables con mi papá y mi mamá» em va respondre amb uns ulls enormes, del color de la mel, i que traspuaven emoció com pell en carn viva.

Aquest comentari, deixat anar com en estat de trànsit, amb les paraules justes i expressant un sentiment de dolor sense angoixa, és a dir d'esperança, em va colpir. Instantàniament se'm va acudir la paraula «metaposició». El Jussep estava, respecte dels seus pares, en allò que sovint anomenem d'aquesta manera. Ja hi tornaré, de moment però avançaré, com una primera proposició tan sols descriptiva, que

La resiliència inclou la capacitat d'ocupar un lloc metaposicional respecte del conflicte entre els pares.

L'estat tristament natural dels nens atrapats en famílies violentes és el de la triangulació. Entre llurs pares, entre aquests i altres adults de la família extensa, i quan són ingressats en un centre d'acollida també entre llurs adults originals i els adults que treballen en el centre. De vegades també es dona que finalment siguin triangularment utilitzats dintre dels conflictes entre els professionals encarregats de la seva cura, conflictes que en el millor dels casos només reflectiran disparitats de criteri diagnòstic, educatiu o terapèutic.

És a dir que els nens, petits psicòlegs, viuen i aprenen a viure i a manejar-se dintre del triangle.

Aprenen a sobreviure-hi, a fer-lo servir per a les seves petites empreses, aprenen a generar-lo quan els hi convé per a salvar-se del que no els interessa, com demanar entrevista a l'hora de fer els deures, etc. I també el pateixen, és clar, com el petit Sebastià, de qui parlarem una estona.

Sebastià és un nen de quatre anys, pujat sense pare i al que la mare li repeteix moltíssimes vegades seguides, com si fos un mantra «jo t'estimo, t'estimo, t'estimo i sóc la teva mare i tu m'has d'estimar, m'has d'estimar, m'has d'estimar».

En la primera trucada que en rep el Sebastià, ella parla i parla i parla fins que el nen li penja el telèfon. Què passa Sebastià, que estàs malament amb la mamà? «És que vull estimar-la molt ...» i...? «... i no l'estimo molt...». Després veurem que aquesta culpable comprensió li permet sortir-se'n, de fet, de la situació de dependència que el podria atrapar dins de la demanda d'amor obligatori que li planteja la mare. Per a haver estat tota la vida un nen triangulat entre la mare i la resta del món, el Sebastià se n'ha sortit sorprenentment bé, estimant la seva mare sense quedar capturat però, dintre del seu mirall paranoic.

Aquest nen es troba entre la seva mare d'una banda i l'àvia materna de l'altra. També entre la mare i el personal del centre que ara té cura d'ell i al qual la mare insulta tant com pot davant del nen. I malgrat que pateix les tibantors que l'envolten, en Sebastià no es dissocia prenent partit, aconsegueix conservar l'estimació per la seva mare i fruit agraïdament d'aquest món tan estimulante que ha trobat en el centre, de la mateixa manera que el Jussep, qui col·locat entre el pare i la mare respon estimant a tots dos i demanant ajuda per a ells.

III

El pare del Jussep respon nítidament a la descripció del colpejador cíclic (Dutton 1997). Històricament avergonyit pel seu pare i molt ambivalent vers la seva mare no pot ni ignorar ni deixar de menystenir la seva dona. L'agredeix compulsivament per tal de no posar en qüestió ni la seva masculinitat ni la del seu pare, al que no pot criticar, tan seduït com està d'ell. Histèria masculina, en diríem en clau lacaniana (Pommier, 1996) afegint que amb violència apresada a còpia de pallisses rebudes dins de la seva família d'origen. En el cas extrem és d'aquells homes que quan amenacen matar-se si la dona els deixa estant dient la seva veritat, necessiten agredir-la per a no agredir-se. I si finalment la maten en molts casos estaran

assassinant al seu pare, veritable pare de l'horda freudiana i en d'altres a la seva mare, culpable d'haver desitjat tant al seu home fins a fer-ne un mite, tot veient un gegant on només hi havia un pobre desgraciat, encara que perillós.

Aquest home, el pare del Jussep, poc després de veure entrar a la presó al seu propi pare va començar a apallissar a la seva dona. La mare del Jussep és una dona que a la seva vida només ha trobat una mica de felicitat a la fàbrica... i en el torn de nit, possiblement per a defugir l'intimitat amb un marit que entre pallissa i pallissa no para d'alliçonar-la per a que estigui més maca, amb el resultat que ella cada dia està més bruta i desarranjada. I no poden viure sense l'altre, com ho demostrà que un cop vençut l'auto judicial d'allunyament ella surti de la casa d'acollida per a dones maltractades i torni amb ell, qui per tal de no perdre-la li ha promès de tot.

IV

El triangle també és el concepte favorit de moltes, si no totes les teràpies. Des que Freud va elevar el mite de l'Èdip a la categoria d'esglau perdut entre el mono i l'home, les teories del canvi terapèutic tiben alegrament del triangle en totes les dimensions possibles. En psicoanàlisi metaposició és diu «neutralitat», la que consisteix en la capacitat de mantenir-se equidistant dels pols del conflicte, prenent partit per tots dos i considerant-los per igual com a forces positives dintre del món intrapsíquic del pacient.

Quan es tracta d'un nen i el conflicte es dona entre llurs pares llavors, i ara en clau psicoanalítica, direm que

La metaposició inclou una posició de neutralitat activa davant del conflicte entre el pare i la mare

Molt diferent de la posició d'esperança metaposicional, de la neutralitat apassionada del Jussep és la posició adoptada pel seu germà gran Abdul, qui ja de bon principi fa ben palesa la seva captura alienant en el personatge del seu pare juntament amb la seva vivència d'estar patint una catàstrofe.

Infantil còpia del seu progenitor, davant qualsevol circumstància desagradable l'Abdul treu mandíbula i pit. Aquesta és la resposta defensivament més útil que ha trobat i gràcies a la qual manté també l'estimació del seu pare, que l'ha ungit com el que ha de liderar i protegir la família, quan ell se'n vagi molt lluny, amenaça que reitera constantment.

A diferència del seu germà Jussep, qui patia per la separació dels seus pares, l' Abdul va quedar-se establert en saber que aquests tornaven a viure junts quan la mare va sortir de la casa d'acollida. Va demanar diverses entrevistes per tal de trobar la resposta sempre a la mateixa pregunta «¿por qué están juntos otra vez?» Era potser la primera vegada que percebia les contradiccions del seu pare, que després d'haver-lo cridat com a testimoni contra la mare i d'haver-lo fet presenciar tantes escenes de menyspreu verbal i de pallisses, tornava a ajuntar-se amb ella.

Respecte del centre l' Abdul va adoptar el mateix paper del pare en una relació de confrontació dual (Pare/Abdul vs. Centre). En canvi, el Jussep va establir una relació triangular (Abdul-CAUI-Jussep) en la que competia amb el seu germà per l'atenció del professional. Assolir aquesta visió triangular, fent de vegades el delator del seu germà gran indicava un millor desenvolupament psicològic del Jussep, a diferència de l' Abdul, que com que no pot sortir-se de la captura identificatòria amb el pare pateix molta més angoixa i es pot preveure que tindrà una adolescència més difícil. L' Abdul necessitarà força ajuda terapèutica per a no repetir les passes del seu pare i no transmutar l'amor que sent en ràbia i agressions contra els altres, transmutant-se de nen maltractat a home maltractador de la seva dona.

M'he estès una mica en la descripció d'aquests dos germans per tal de descriure en detall la posició que estem considerant com a resilient, la del Jussep, en comparació amb la del seu germà, que s'ha quedat emmiralladament atrapat en la identificació amb el pare i prenent partit contra la mare. Ja haurà quedat clara la hipòtesi. Resiliència davant de la violència del pare contra la mare consisteix en la capacitat de no quedar capturat en la identificació amb un dels progenitors, aixecant, en canvi, la mirada cap a alguna cosa que està més enllà del pol matern o patern: la parella mateixa.

A partir d'aquí derivarem algunes idees i alguns suggeriments tècnics.

1. Partim de considerar que col·locat davant d'un conflicte de lleialtats, el nen podrà identificar-se a la imatge del pare, a la de la mare o a la de la parella.

2. Ja és una evidència teòrica i clínica que *si s'identifica amb la imatge d'un progenitor, això farà que el nen es dissociï*, distribuirà la seva ambivalència entre tots dos, idealitzant la imatge d'aquell escollit i fent-ne un gra massa amb l'altre.

3. «Metaposició» llavors consisteix en el contrari de dissociació. Inclou la capacitat de poder

mantenir relacions ambivalents amb tots dos progenitors.

4. El mecanisme de dissociació segurament resoldrà patològicament el conflicte de lleialtats. Si el nen pren partit per pare o mare queda capturat imaginàriament (Lacan) o alienat sacrificialment (Barudy, 1998) dins de la relació triada, atacant l'altre progenitor. L'ambivalència que podria tenir amb els dos queda així transformada en una classificació maniquea del pare i la mare.

5. En tots els casos, *el mecanisme mental en joc és la identificació, activada per l'amor*. No és el mateix però, identificar-se amb un element (pare o mare, exclusivament) que amb una relació (la parella). Identificar-se amb la parella, reconèixer-se com fill d'una relació és atribuir el potencial creatiu (o fins i tot destructiu, depenent de l'autovaloració del nen) a la parella, valor de nivell superior al de ser fill d'un i negant la participació de l'altre.

6. *L'amor és cec, o vol ser-ho. S'ignora el trauma per tal de preservar l'amor per l'altre. Si considerem que l'amor és quelcom superior podríem, llavors, parlar de la necessitat de conservar el vincle generador d'identitat, més enllà de la qualitat enriquidora d'aquest.*

7. Les relacions abusives i violentes tendeixen a la totalitat dual, a un totalitarisme claustral, clos a la intimitat entre el botxí i la víctima. Si un nen, tot i patint un conflicte de lleialtats pot estimar la parella per sobre de cadascú i sense dissociar-se podrà sobreviure millor i en estimar-los intentarà ajudar la parella.

8. Massa càrrega per a un nen? És clar que sí. Això és el que ja fan però els nens per la via del símptoma. Aquesta altra via, la resilient no és en principi patològica. Si pren partit i es dissocia, *se'n salva ara (mantenint una identitat sense conflicte intern en la identificació amb l'altre) i s'emmalaltirà després.*

9. Allò que en diem trauma consisteix en unes quantes representacions fragmentades, carregades d'emocions negatives que no arriben (a causa de la seva fragmentació i encapsulament a l'amígdala cerebral) a construir-se com a unitats significatives intercanviables, és a dir com a idees. Com es tria entre dissociar-se entre lleialtats o conservar la percepció viva del triangle és un misteri reservat a cada cas. *Si les percepcions del cop són triangulars, menor serà risc de bloqueig traumàtic.*

10. Palesament, tot depèn molt del lloc del nen entre els pares. Quan un nen o una nena fantasiegen amb ésser l'home o la dona de papà o mamà, aquestes fantasies són generadores de salut, mentre siguin viscudes justament com a fantasies, és a dir

lúdicament i sabent que no hi ha perill que es facin realitat. Quan hi ha un abús es dona un veritable atemptat contra la capacitat imaginativa del nen. *Igual passa quan un pare segresta emocionalment un nen i el crida a testimoniar contra l'altre, com li va passar a l'Abdul.*

11. Això ens porta a com ajudar els «Abduls». Podem parlar de psicoteràpia, d'acompanyament institucional de les seves emocions o d'acció tutorial, en qualsevol cas...

11.1. *La primera regla serà la de no perdre la neutralitat nosaltres mateixos*, criticant al seu pare per exemple, o renyant-lo quan ataquí al centre, la qual cosa no exclou algun càstig si trenca alguna cosa, dany que cordialment se li imposarà de reparar, o demanar perdó si l'agredit és un altre nen, més petit o més feble que ell.

11.2. La segona serà no posar-li paraules a la boca. Dissortadament, els «Abduls» aprenen molt ràpidament a parlar en llenguatge de centre dient per exemple «jo estic aquí perquè els meus pares tenen problemes i necessiten temps per arreglar-los» amb un to que desafina a l'oïda de fals que sona.

11.3. No criticar el seu amor pel pare inclou no parlar-li tampoc excessivament bé de la mare, la qual cosa, donat la rivalitat que necessita mantenir amb el centre, només farà que la critiqui més pel seu compte. Recordar-li a l'Abdul que la mare també se l'estima pot arribar a ser d'un refinat sadisme, considerant que *ell té prohibit estimar-la*.

11.4. Tots aquests suggeriments negatius poden resumir-se dient que ajudarem a l'Abdul si respectem de tot cor el seu amor pel pare, si li diem de debò, sense ironies ni segones, quant se l'estima i valorem el sacrifici que està disposat a fer per ell, el de ser un nen sense mare. Si l'ajudem a l'hora a descobrir quanta necessitat té de criticar la seva mare per tal de preservar el seu amor pel pare.

11.5. Per assolir aquesta tasca de recuperar i tolerar l'ambivalència amb cada progenitor, desfent el maniqueisme del nen només del seu papà o de la seva mamà hi ha tants camins com mètodes terapèutics que s'adaptin a la personalitat de l'Abdul. Integrant diversos enfocaments, fa temps que jo combinava psicoanàlisi, sistèmica i hipnosi ericksoniana i darrerament estic practicant també amb EMDR, que té l'avantatge de respectar fidelment com la psicoanàlisi l'agenda del pacient, desbloquejant però molt ràpidament la vivència traumàtica, activant ràpidament els seus recursos mentals d'integració dialèctica del conflicte.

Per acabar vull compartir amb vosaltres una impressió més general.

Back to Trauma. Vivim a l'època del trauma, o potser hi hem tornat. Avui podem dir que estem com la nit abans del dia en que Freud va inventar la psicoanàlisi, quan va abandonar la seva teoria traumàtica per a considerar que el terreny fèrtil per les neurosis eren més aviat les fantasies sexuals infantils que no pas els abusos provinents de pares, oncles, germans o mainaderes, realitat dels quals no negava tant com alguns volen.

Alguns pensen, i ja ho han dit (Alice Miller, Jeffrey Masson i a l'origen el mateix Ferenczi) que Freud es va equivocar i que en els fons l'invent de la psicoanàlisi va ser una segona victimització. Diuen que més valentament hagués actuat si hagués denunciat els casos d'abús sexual que havia detectat a la seva consulta sense espantar-se davant la possibilitat que la majoria dels pares abusessin sexualment de les seves filles. Si això fos cert hauríem perdut cent anys, en els quals la psicoanàlisi i totes les teràpies inventades a partir del mateix s'haurien dedicat a culpar les víctimes, nens disposats a fantasiejar qualsevol cosa que els terapeutes volguessin per amor a llurs pares.

Jo no hi estic d'acord i en tot cas no és ara el moment per debatre una qüestió que requereix un temps que ara no tenim. La psicoanàlisi va descobrir la cara fosca de la lluna i després va resultar que el petit Èdip abans que un incestuós i parricida havia estat un nen abandonat. L'agressió de pares a fills és tan antiga com la humanitat mateixa i en l'actualitat el trauma li discuteix a la biologia el paper de fonament de tota patologia mental. Amb cada nou punt de vista o mètode terapèutic que aprenem, sabem més sobre allò que diem traumàtic. La teràpia de l'EMDR, per exemple, que constitueix l'últim crit en el tractament de l'estrès posttraumàtic, acaba donant la raó a la semàntica freudiana, sense divan, però, i per vies que pertanyen a les neurociències. Les pràctiques van per davant de les teories, i en un moment en que tantes dones donen els seus ulls a qui les acabarà matant i el lloc estadísticament més perillós per un nen és casa seva, els professionals necessitem cada vegada més saber distingir entre la protecció del més feble i la complexitat del sistema maltractant. Identificar-se com a víctima és el contrari de resiliència.

■
Guillermo Mattioli

Logos Clínica Psicoanalítica

Centre D'Acollida d'Urgències

Infantils «Joseph Pallach»

Passeig San Gervasi, 8 - 08022 Barcelona

logos@comb.es

Nota

1. Comunicació presentada a les Jornades de Violència vers les Dones: Perspectives teòriques i modalitats d'intervenció. Col·legi de Psicòlegs de Catalunya i Ajuntament de Barcelona. Regiduria de la Dona i Drets Civils. Barcelona, 19-20 de Març de 2004.

Bibliografia

- DUTTON, (1997). *El golpeador*. Barcelona: Paidós.
- FERENCZI, S., vegeu Masson, *op. cit.*
- MASSON, J. M. (1984). *El asalto a la verdad. La Renuncia de Freud a la Teoría de la Seducción*. Barcelona: Seix-Barral.
- MILLER, A., vegeu Masson, *op. cit.*
- POMMIER, G. (1996). *Transferencias y Estructuras Clínicas*. Buenos Aires: Kliné.